

Тематски зборник научних радова
МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 2

ПОЛИТИКОЛОГИЈА, ПРАВО, СОЦИОЛОГИЈА
И КОМУНИКОЛОГИЈА

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
(Тематски зборник научних радова)

књига 2

ПОЛИТИКОЛОГИЈА, ПРАВО, СОЦИОЛОГИЈА
И КОМУНИКОЛОГИЈА

Издавачи

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
e-mail: institut.skr@gmail.com

Академија за националну безбедност Београд

За издаваче

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Заменик главне и одговорне уредника издавачке делатности

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Уредили и приредили

Др Марина Мијатовић, научни сарадник

Др Борис Бурсаћ, научни сарадник

Научни савет и публикације

Проф. др Драган Танчић, редовни професор,

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Татјана Сењушкина, Кримски федерални

Универзитет Вернадски, Симферопол, Руска Федерација

Professor Alexios Panagoropoulos, Director EPLO's Office in Brčko District,
for B&H and for Montenegro

Проф. др Миодраг Гордић, редовни професор, Факултет за пословне
студије и право, Универзитет УНИОН „Никола Тесла“

Проф. др Неђо Даниловић, редовни професор, Универзитет МБ

Проф. др Весна Балтезаревећ, редовни професор, Мегатренд универзитет

Лектура и коректура

Др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-82736-06-6

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Академија за националну безбедност Београд

Тематски зборник научних радова

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 2

ПОЛИТИКОЛОГИЈА, ПРАВО, СОЦИОЛОГИЈА
И КОМУНИКОЛОГИЈА

Лепосавић, 2024.

Рецензенти

Проф. др Волфганг Рорбарх, академик, Универзитет у Бечу

Проф. др Наталија Николаевна Муравева, Јужни федерални универзитет, Руска Федерација

Др Јекатерина Јентина, доктор политичких наука, Национални истраживачки универзитет „Виша школа економије“, Москва, Русија и професор Факултета светске економије и међународних односа; Центар за медитеранске студије

Др Тодор Галунов, ВТУ „Св. Кирил и Методиј“, Исторически факултет, ВТУ Велико Трново

Проф. др Недељко Станковић, Европски универзитет Брчко дистрикт; Европски универзитет „Калос“, Беч

Проф. др Полона Шпрајц, редовни професор, Факултет за организационе науке, Крањ, Универзитет у Марибору, Словенија

Проф. др Драган Симеуновић, академик, директор Академије за националну безбедност, Београд

Проф. др Дејан Михаиловић, Технички универзитет Монтереи, Мексико

Проф. др Миодраг Гордић, редовни професор, Универзитет УНИОН – „Никола Тесла“, Факултет за међународну политику и безбедност

Проф. др Јоко Драгојловић, ванредни професор, Универзитет привредна академија, Правни факултет за привреду и правосуђе

Проф. др Марко Парезановић, ванредни професор, Универзитет УНИОН – „Никола Тесла“, Факултет за пословне студије и право

Проф. др Винко Пандуревић, ванредни професор, Универзитет УНИОН – „Никола Тесла“, Факултет за пословне студије и право

Др Божица Славковић Мирић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије

Др Хаџи Владан Станковић, научни сарадник, Институт за политичке студије

Др Иван Милић, доцент, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет

Др Бојан Шево, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Марина Мијатовић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић;

Др Борис Бурсаћ, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Ратомир Антоновић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Јован Симијановић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9–17
Алекис Панагопулос, <i>Међународни значај православља у центру Балкана</i>	19
Наталиа Николаевна Муравьева, Дмитрий Александрович Шевченко, Екатерина Сергеевна Боженко, <i>Проблемы стратегического партнерства Сербии и России</i>	37
Хатица А. Бериша, Милан Д. Миљковић, <i>Косово и Метихија безбедносни изазов Републике Србије</i>	53
Драган Т. Батављевић, Ружица М. Кијевчанин, <i>Уставно-правни положај Косова и Метихије – посебан осврт на кршење основних људских права неалбанској становништва</i>	67
Винко Ј. Пандуревић, <i>Интегрирање Србије и дијалој о „коначном стајусу“ Косова и Метихије</i>	85
Драгољуб Б. Ацковић, <i>Неки проблеми Рома на Косову и Метихији иочешком Трећеј миленијума</i>	115
Предраг В. Теранић, <i>Језик, исмо, култура и религија као безбедносно ишшање</i>	131
Реља Б. Жељски, Марија Д. Милкановић, <i>„Косово“ – савремена парадигма парадржавној шерора</i>	139
Жељко И. Лазић, Мартин В. Матијашевић, Живанка М. Миладиновић Богавац, <i>Хронологија албанској екстремизма на Косову и Метихији и ирприрода конфликта</i>	155
Мирослава М. Глигорић, <i>Принудно исељавање Срба са Косова и Метихије од 1941. године до 90-их година 20. века</i>	171
Предраг Д. Павлићевић, Зоран В. Малбашић, <i>Геополитички положај Републике Србије и институционално насиље иривремених институција на Косову и Метихији</i>	181

Недељко Н. Цветковић, Данило М. Вујовић, <i>Јачање исламистичког екстремизма на Косову и Мејхохији у 21. веку</i>	203
Ђуро В. Бодрожич, <i>Косово и Мејхохија у историјској свесци српског народа</i>	217
Марина Д. Мијатовић, <i>Етнички обичаји и њихов утицај на правне системе на Косову и Мејхохији</i>	237
Ратко Љ. Љубојевић, Војислав С. Тодоровић, Слободан Љ. Петровић, <i>Косово и Мејхохија као поприште сукоба интереса великих сила након 1999. године</i>	249
Петар М. Матић, Марко Р. Мијатовић, <i>Политичко – правни стање Косова и Мејхохије 1912–2024. године</i>	261
Љубиша Р. Митровић, Драгана Љ. Митровић, Дуња З. Величковић, <i>О улози културе и значају монографских студија за очување идентитета и развоја колективног памћења Срба на Косову и Мејхохији</i>	289
Оља М. Арсенијевић, Милан Ж. Милошевић, Полона М. Шпрајц, <i>Економске, правне и криминолошке импликације уништавања културне баштине на Косову и Мејхохији</i>	299
Марко М. Миловић, <i>Рушење гробља на Косову и Мејхохији – вандализам без преседана у 21. веку</i>	317
Ратомир Д. Антоновић, Светослав П. Мишев, <i>Заједница српских оштина на Косову и Мејхохији</i>	331
Стефан Н. Анђелковић, <i>Уставне промене и положај Срба на Косову и Мејхохији 90-тих година</i>	345
Милена М. Видосављевић, <i>Образовање на подручју Косова и Мејхохије након 1999. године</i>	365
Виолета С. Ђорђевић, <i>Промена валути на Косову и Мејхохији: поштенцијалне импликације на људска и социјална права Срба</i>	377
Адмира Џ. Конићанин, Адем А. Прељевић, Далила А. Прељевић, <i>Утицај емиграције и ангажованости у настави физичког васпитања на развој међусобног разумевања и сарадње међу ученицима на Косову и Мејхохији</i>	391

CONTENT

FOREWORD	9–17
Alexios Panagoulouos, <i>The international significance of orthodoxy in the center of the Balkans</i>	19
Natalia Nikolaevna Muraveva, Dmitry Alexandrovich Shevchenko, Ekaterina Sergeevna Bozhenko, <i>Problems of strategic partnership between Serbia and Russia</i>	37
Hatidža A. Beriša, Milan D. Miljković, <i>Kosovo and Metohija a security challenge Republic of Serbia</i>	53
Dragan T. Bataveljić, Ružica M. Kijevčanin, <i>The constitutional and legal position of Kosovo and Metohija - a special review on the violation of fundamental human rights of the non-albanian population</i>	67
Vinko J. Pandurević, <i>Serbs in Kosovo and Metohija between serbian integrity and sovereignty and the self-declared independence of Kosovo</i>	85
Dragoljub B. Acković, <i>Some problems of the Roma in Kosovo and Metohija at the beginning of the Third millennium</i>	115
Predrag V. Čeranić, <i>Language, alphabet, culture and religion as a security issue</i>	131
Relja B. Željki, Marija D. Milkanović, „Kosovo” - <i>the modern paradigm of para-state terror</i>	139
Željko I. Lazić, Martin V. Matijašević, Živanka M. Miladinović Bogavac, <i>Chronology of Albanian extremism in Kosovo and Metohija and the nature of the conflict</i>	155
Miroslava M. Gligorić, <i>Forced emigration of Serbs from Kosovo and Metohija from 1941. to the 90's of the 20th century</i>	171

Predrag D. Pavličević, Zoran V. Malbašić, <i>Geopolitical position of the Republic of Serbia and institutional violence of temporary institutions in Kosovo and Metohija</i>	181
Nedeljko N. Cvetković, Danilo M. Vujović, <i>The strengthening of islamistic extremism in Kosovo and Metohija in the 21st century</i>	203
Đuro V. Bodrožić, <i>Kosovo and Metohija in the historical awareness of the Serbian people</i>	217
Marina D. Mijatović, <i>Ethnic customs and their influence on legal systems in Kosovo and Metohija</i>	237
Ratko LJ. Ljubojević, Vojislav S. Todorović, Slobodan LJ. Petrović, <i>Kosovo and Metohija as a scene of conflict of interests between the Great Powers after 1999</i>	249
Petar M. Matić, Marko R. Mijatović, <i>Political - legal status of Kosovo and Metohija 1912-2024</i>	261
Ljubiša R. Mitrović, Dragan LJ. Mitrović, Dunja Z. Veličković, <i>On the role of culture and significance of monograph studies for the preservation of the identity and development of the Serbs in Kosovo and Metohija collective memory</i>	289
Olja M. Arsenijević, Milan Ž. Milošević, Polona M. Šprajc, <i>Economic, legal and criminological implications of destruction of cultural heritage in Kosovo and Metohija</i>	299
Marko M. Milović, <i>Demolition of cemeteries in Kosovo and Metohija - vandalism unprecedented in the 21st century</i>	317
Ratomir D. Antovnoć, Svetoslav P. Mišev, <i>Community of Serbian municipalities in Kosovo and Metohija</i>	331
Stefan N. Anđelković, <i>Constitutional changes and the position of the Serbs in Kosovo and Metohija in the 90's</i>	345
Milena M. Vidosavljević, <i>Education in the region of Kosovo and Metohija after 1999</i>	365
Violeta S. Đorđević, <i>Currency change in Kosovo and Metohija: potential implications for the human and social rights of Serbs</i>	377
Admira Dž. Koničanin, Adem A. Preljević, Dalila A. Preljević, <i>The impact of empathy and engagement in physical education classes on the development of mutual understanding and cooperation among students in Kosovo and Metohija</i>	391

ПРЕДГОВОР

Мултидисциплинарни научни скуп под називом „Ми и други кроз визуру Косова и Метохије“ одржан је 19. и 20. јуна у Рашки, у организацији Института за српску културу Приштина – Лепосавић, са привременим седиштем у Лепосавићу, и Академије за националну безбедност из Београда. Циљ скупа био је да се Косово и Метохија, као територија и саставни део Републике Србије, истражи из различитих перспектива: географске, политичке, економске, културолошке и историјске. Овај регион, који је вековима био центар сукоба и укрштених интереса, као и нерешених политичких питања, анализиран је у контексту односа између личног идентитета и перцепције другог и другачијег, односно друштвених група којима припадамо и оних са којима смо у сукобу. Намера организатора била је да се, кроз призму различитих научних дисциплина – укључујући историју, политику, право, економију, филологију, социологију, војне науке, безбедност, етнологију, етномузикологију и антропологију – осветле кључни аспекти ове значајне теме...

Тротомни тематски зборник радова састављен од научних радова како домаћих тако и страних научних радника, представља круну научног скупа „Ми и други кроз визуру Косова и Метохије“. Настао је у оквиру научно-страживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 и Плана рада Института за српску културу Приштина – Лепосавић. Зборник садржи три тома, први посвећен језику и књижевности, други политикологији, праву, социологији, културологији и трећи историји и етнологији.

Друга књига или други том, састоји се од 22 научна рада претежно домаћих аутора који обрађују политиколошке, правне, социолошке и културолошке теме. Научни рад Винка Пандуревића анализира имплементацију кључних докумената (Резолуција 1244 СБ УН, Бриселски споразум, Немачко-француски предлог нормализације односа) кроз историјску призму и њихов утицај на интегритет Србије и услове живота српског народа на Косову и Метохији. Реља Жељски и Марија Миланковић у свом научном раду фокус стављају на видове појачаног терора којима се у највећој мери ограничавају егзистенција, па и сам опстанак Срба на КиМ. Научни рад Недељка Цветковића и Данила Вујовића анализира кључне карактеристике исламистичког екстремизма на територији АП Косова и Метохије, његов развој након сукоба 1999. године, факторе који су допринели његовом расту и утицај који овај екстремизам може имати на друштво. У свом научном

раду „*Косово и Метохија као њихови сукоба интереса великих сила*“, Ратко Љубојевић, Војислав Тодоровић и Слободан Петровић фокусирају се на анализу ставова научне и медијске јавности о кризним ситуацијама на Косову и Метохији после 1999. године. Циљ им је да истраже како се јавност односи према безбедносним проблемима и стратегијама великих сила у региону Балкана. Геополитички положај Републике Србије и институционално насиље привремених институција на Косову и Метохији били су у фокусу пажње политиколога на научном скупу. У свом раду, Предраг Павлићевић и Тодор Малбашић анализирају кључне факторе за разумевање геополитичког положаја Србије из перспективе политичких, правних, безбедносних, историјских и комуникационих наука, са посебним акцентом на актуелни статус српског народа на Косову и Метохији.

Жељко Лaziћ, Мартин Матијашевић, Живанка Миладиновић Богавац у свом научном раду пружају свеобухватан преглед насилних активности албанских екстремиста на Косову и Метохији, почев од њихових најранијих манифестација крајем 17. века. Анализирају се дубоки корени, сложени узроци и далекосежне последице овог насиља, уз посебан осврт на ескалацију сукоба крајем 20. и почетком 21. века. Кроз детаљно хронолошко истраживање, рад испитује утицај геополитичких амбиција великих сила на динамику сукоба на Балкану. Наше колеге из Русије Наталија Муравева, Димитри Шевченко, Екатерина Боженко усмерили су своје истраживање на правце стратегијског партнерства у областима као што су војни блок, политичка и социо-економска сарадња. У свом научном раду, аутори анализирају проблеме стратегијског партнерства између Србије и Русије и наглашавају потребу за јачањем билатералних веза. Они посебно истичу значај проширења сарадње у инфраструктурним, логистичким и енергетским пројектима, као и у областима науке, културе и здравства. Петар Матић и Марко Мијатовић у свом научном раду анализирају еволуцију српско-албанских односа кроз призму политичког и правног статуса јужне српске покрајине и дају један целовит приказ политичко-правног положаја Косова и Метохије од 1912. године, када поново постаје део српске државе (тадашње Краљевине Србије), па до данас. Рад се ослања на историјски метод како би се анализирале промене у политичком и правном контексту током више од једног века.

Уставне промене и положај Срба на Косову и Метохији 90-тих година тема су научног рада Стефана Анђелковића. Основни научни циљ овог истраживања је да објасни узрочно-последичне односе уставних промена, посебно амандмана на Устав СР Србије из 1989. године и Устава Србије из 1990. године, и да прикаже сужавање аутономије Косова у контексту српско-албанских односа док друштвени циљ проналазимо у анализи генезе косовског проблема и формулисању политичких ставова о косовском питању у данашње време. У научном раду Ратомира Антоновића и Светислава Мишева „*Заједница српских ојштина на Косову и Метохији*“ указано је на једну недоследну, површну и малициозну политику коју спроводе међународна заједница и лидери тзв. Косова над српским народом. Та малициозна

политика започиње од Ахтисаријевог плана, преко Бриселског споразума, до Нацрта Статута Српских општина. За све ове правне акте је карактеристично то што су многе њихове одредбе како аутори наводе, остале „мртво слово на папиру“ и нису биле јасно примењене. У раду се анализира шта би Заједница српских општина значила за Србе на Косову и Метохији и како би допринела очувању њихових интереса. Поред тога, врши се поређење са сличним законским решењима која су помогла у регулисању односа других народа са сличним проблемима. Марко Миловић у свом научном раду говори о *вандализму без њреседана у 21. веку*, дат је осврт на случајеве рушења гробља у протеклом периоду и недостатак реакције правосудних органа на Косову али и међународне заједнице. Таква неделовања индиректно подстичу починиоце да без страха наставе са рушењем српских православних гробља, знајући да неће бити откривени нити кривично гоњени. Ови вандализми представљају озбиљан проблем за српски народ и државу јер скрнављењем и рушењем гробља настоје се избрисати последњи трагови српског присуства. На жалост, у многим деловима Косова и Метохије, гробља су једини сведоци да су Срби некада живели на тим просторима.

У научном раду *„Косово и Метохија у историјској свесџи српскоја на-рода“* аутор Ђуро Бодоржић говори о КиМ као идеји у којој Срби проналазе смисао своје историје, као идеји слободе. У раду је аутор јасно истакао оно што сваки Србин осећа да - Косово и Метохија нису само питање националног интереса, већ суштински питање националног идентитета, при чему идентитет није подложен политичким прорачунима или променама, већ представља неизоставну обавезу, ако желимо да се сматрамо народом.

У свом научном раду Марина Мијатовић истражује етничке обичаје Срба и Албанаца на Косову и Метохији, њихово историјско порекло и улогу у свакодневном животу. Фокус је на интеграцији ових обичаја у формалне правне оквире и изазовима усклађивања обичајног права са модерним правним стандардима. Кроз мултидисциплинарни приступ, рад пружа детаљан увид у однос између етничких обичаја и правних система на овом подручју. Суочени са систематским прогонима и егзодусом, Срби на Косову и Метохији упорно се боре за очување свог идентитета. Научни рад Љубише Митровића, Драгана Митровића и Дуње Величковић анализира како култура представља не само израз њиховог духа, већ и моћно оруђе отпора. Истражујући богато културно наслеђе, од средњовековних манастира до савремених уметничких дела, рад показује како Срби, упркос свим недаћама, успевају да очувају своју традицију и идентитет, чувајући тако искру наде за бољу будућност. Алексис Панагопулос у свом раду говори о значају православља на Балкану, о цркви као врховном хранитељу народа и највишој духовној димензији нације. Такође посебну пажњу посвећује питању заштите угрожених православних културних и историјских споменика, као и културног наслеђа православних на Косову и Метохији. Образовање на подручју КиМ након 1999. године у фокусу је анализе Милене Видосављевић. Она акценат ставља на функционисање школа и факултета

након масовног исељења Срба у јуну 1999. године. Виолета Ђорђевић у свом научном раду истражује како одлука о искључивом коришћењу евра утиче на људска и социјална права Срба на Косову и Метохији, који су до сада користили динар. Кроз теорију структурне неправде и насиља и призмју људских права, анализирано је како прелазак на евро може утицати на задовољење основних животних потреба. Драган Батеваљић и Ружица Кијевчанин у свом научном раду говоре о уставо - правном положају Косова и Метохије, са посебним фокусом на свакодневно кршење људских права над неалбанским становништвом на КиМ. Научни рад Предрага Ђеранића се фокусира на безбедност нације и колективитета кроз призмју културних аспеката који могу бити угрожени кроз медије попут филма, уметности и литературе. Истражује се како напад на језик, писмо и верску припадност може представљати озбиљну претњу националној безбедности. Овај рад предлаже развој нове дисциплине у оквиру безбедности која се бави заштитом културног идентитета, истичући да ове претње треба посматрати као кључни део безбедносног дискурса, а не само као питање социјалне безбедности. Драгољуб Ацковић у свом научном раду говори о проблемима Рома на Косову и Метохији и даје један систематски приказ страдања ромског народа на овим просторима које је спроводила злочиначка ОВК.

Научни рад Оље Арсенијевић, Милана Милошевића и Полоне Шпрајц бави се уништавањем културне баштине на Косову и Метохији, с нагласком на његове економске, правне и криминолошке импликације. Кроз примере уништавања значајних споменика као што су Високи Дечани и Грачаница, истражују се последице и предлажу мере заштите културних добара.

Аутори предлажу јачање правног оквира, повећање надзора и безбедности, едукацију становништва, те унапређену сарадњу са међународним организацијама и локалним заједницама. Рад заступа став да комбинација ових мера може значајно допринети заштити и управљању културном баштином. Програми физичког васпитања који укључују елементе емпатије и социјалне интеграције предмет су анализе Адмире Конићанин, Адема Прељевића и Далиле Прељевић. Аутори су става да интеграција емпатије у физичко васпитање значајно утиче на смањење конфликта и побољшање међуљудских односа те да управо на Косову и Метохији, овакви програми представљају важан корак ка стварању мирнијег и хармоничнијег друштва.

Кроз разноврсне приступе и нове закључке, тротмни тематски зборник „Ми и други кроз визуру Косова и Метохије“ нуди дубоке увиде у различите аспекте истраживаних тема. Надамо се да ће радови објављени у овом зборнику бити корисни и инспиративни за стручну јавност, као и за све заинтересоване читаоце. Верујемо да ће ова публикација допринети даљем развоју научних дискусија и промовисати нове правце истраживања у области коју покрива.

Лепосавић, 26. јул 2024.

Уредници

FOREWORD

A multidisciplinary scientific gathering entitled "We and others through the perspective of Kosovo and Metohija" was held on June 19 and 20 in Raška, organized by the Institute for Serbian Culture Priština - Leposavić, with temporary headquarters in Leposavić, and the National Security Academy from Belgrade. The goal of the meeting was to explore Kosovo and Metohija, as a territory and as an integral part of the Republic of Serbia, from different perspectives: geographical, political, economic, cultural and historical. This region, which for centuries has been the center of conflicts and cross-interests, as well as unresolved political issues, is analyzed in the context of the relationship between personal identity and the perception of the other and different, that is, the social groups to which we belong and those with which we are in conflict. The intention of the organizers was to shed light on the key aspects of this important topic through the prism of various scientific disciplines - including history, politics, law, economics, philology, sociology, military sciences, security, ethnology, ethnomusicology and anthropology...

The three-volume thematic collection of works composed of scientific papers by both domestic and foreign scientists represents the crown of the scientific conference "We and others through the perspective of Kosovo and Metohija". It was created within the scientific research work of NIO under the Contract signed with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation number: 451-03-66/2024-03 and the Work Plan of the Institute for Serbian Culture Priština - Leposavić. The collection contains three volumes, the first dedicated to language and literature, the second to political science, law, sociology, cultural studies, and the third to history and ethnology.

The second book, or the second volume, consists of 22 scientific papers by mostly domestic authors, which deal with political, legal, sociological and cultural topics. Vinko Pandurević's scientific paper analyzes the implementation of key documents (Resolution 1244 of the UN Security Council, the Brussels Agreement, the German-French proposal for the normalization of relations) through a historical prism and their impact on the integrity of Serbia and the living conditions of the Serbian people in Kosovo and Metohija. In their scientific work, Relja Željki and Marija Milanković focus on the forms of intensified terror that limit the existence and survival of Serbs in Kosovo to the greatest extent. The scientific paper by Nedeljko Cvetković and Danilo Vujović analyzes the key characteristics of Islamist extremism in the territory of the AP of Kosovo and

Metohija, its development after the conflict in 1999, the factors that contributed to its growth and the impact that this extremism can have on society. In their scientific paper "*Kosovo and Metohija as a scene of conflict of interests of great powers*", Ratko Ljubojević, Vojislav Todorović and Slobodan Petrović focus on the analysis of the views of the scientific and media public on the crisis situations in Kosovo and Metohija after 1999. Their goal is to investigate how the public relates to the security problems and strategies of the great powers in the Balkan region. The geopolitical position of the Republic of Serbia and the institutional violence of temporary institutions in Kosovo and Metohija were the focus of attention of political scientists at the scientific meeting. In their paper, Predrag Pavličević and Todor Malbašić analyze the key factors for understanding the geopolitical position of Serbia from the perspective of political, legal, security, historical and communication sciences, with a special emphasis on the current status of the Serbian people in Kosovo and Metohija.

In their scientific paper, Željko Lazić, Martin Matijašević, Živanka Miladinović Bogavac provide a comprehensive overview of the violent activities of Albanian extremists in Kosovo and Metohija, starting with their earliest manifestations at the end of the 17th century. The deep roots, complex causes and far-reaching consequences of this violence are analyzed, with special reference to the escalation of the conflict at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. Through detailed chronological research, the paper examines the influence of the geopolitical ambitions of the great powers on the dynamics of the conflict in the Balkans. Our colleagues from Russia Natalia Muraveva, Dimitri Shevchenko, Ekaterina Bozenko focused their research on the directions of strategic partnership in areas such as the military bloc, political and socio-economic cooperation. In their scientific paper, the authors analyze the problems of the strategic partnership between Serbia and Russia and emphasize the need to strengthen bilateral ties. They particularly emphasize the importance of expanding cooperation in infrastructure, logistics and energy projects, as well as in the fields of science, culture and health. In their scientific paper, Petar Matić and Marko Mijatović analyze the evolution of Serbian-Albanian relations through the prism of the political and legal status of the southern Serbian province and they provide a comprehensive overview of the political and legal position of Kosovo and Metohija since 1912, when it again became part of the Serbian state (the then Kingdom of Serbia), until today. The paper relies on the historical method to analyze changes in the political and legal context over more than a century.

Constitutional changes and the position of Serbs in Kosovo and Metohija in the 1990s are the subject of Stefan Anđelković's scientific paper. The basic scientific goal of this research is to explain the cause-and-effect relationships of constitutional changes, especially the amendments to the Constitution of the SR of Serbia from 1989 and the Constitution of Serbia from 1990, and to show the narrowing of Kosovo's autonomy in the context of Serbian-Albanian relations, while the social goal is found in analysis of the genesis of the Kosovo

problem and the formulation of political positions on the Kosovo issue today. In the scientific paper by Ratomir Antonović and Svetislav Mišev "*The Community of Serbian Municipalities in Kosovo and Metohija*" an inconsistent, superficial and malicious policy was pointed out, implemented by the international community and the leaders of the so-called Kosovo over the Serbian people. That malicious policy starts from Ahtisaari's plan, through the Brussels Agreement, to the Draft Statute of Serbian Municipalities. It is characteristic of all these legal acts that many of their provisions, as the authors claim, remained "a dead letter on paper" and were not clearly implemented. The paper analyzes what the Community of Serbian Municipalities would mean for the Serbs in Kosovo and Metohija and how it would contribute to the preservation of their interests. In addition, a comparison is made with similar legal solutions that helped regulate the relations of other nations with similar problems. In his scientific paper, Marko Milović talks about *vandalism without precedent* in the 21st century, and there is an overview of the cases of demolition of cemeteries in the past period and the lack of reaction of the judicial authorities in Kosovo as well as the international community. Such a lack of action indirectly encourages the perpetrators to continue without fear with the demolition of Serbian Orthodox cemeteries, knowing that they will not be discovered or prosecuted. These acts of vandalism represent a serious problem for the Serbian people and the state, because by desecrating and demolishing cemeteries, they are trying to erase the last traces of the Serbian presence. Unfortunately, in many parts of Kosovo and Metohija, cemeteries are the only evidence that Serbs once lived in those areas.

In the scientific paper "*Kosovo and Metohija in the historical consciousness of the Serbian people*", the author Đuro Bodoržić talks about Kosovo and Metohija as an idea in which Serbs find the meaning of their history, as an idea of freedom. In the paper, the author clearly emphasized what every Serb feels - Kosovo and Metohija are not only a matter of national interest, but essentially a matter of national identity, whereby identity is not subject to political calculations or changes, but represents an indispensable obligation, if we want to be considered a nation.

In her scientific paper, Marina Mijatović investigates ethnic customs of Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija, their historical origins and role in everyday life. The focus is on the integration of these customs into formal legal frameworks and the challenges of harmonizing customary law with modern legal standards. Through a multidisciplinary approach, the paper provides a detailed insight into the relationship between ethnic customs and legal systems in this area. Faced with systematic persecutions and exodus, Serbs in Kosovo and Metohija persistently fight to preserve their identity. The scientific paper by Ljubiša Mitrović, Dragan Mitrović and Dunja Veličković analyzes how culture is not only an expression of people's spirit, but also a powerful tool of resistance. Exploring the rich cultural heritage, from medieval monasteries to contemporary works of art, the paper presents how Serbs, despite all adversity, manage

to preserve their traditions and identity, thus preserving a spark of hope for a better future. In his work, Alexis Panagopoulos talks about the importance of Orthodoxy in the Balkans, about the church as the supreme nurturer of the people and the highest spiritual dimension of the nation. Furthermore, it pays special attention to the protection of endangered Orthodox cultural and historical monuments, as well as the cultural heritage of the Orthodox in Kosovo and Metohija. Education in the area of Kosovo and Metohija after 1999 is the focus of Milena Vidosavljević's analysis. She emphasizes the functioning of schools and colleges after the mass exodus of Serbs in June 1999. In her scientific paper, Violeta Đorđević investigates how the decision to exclusively use the euro affects the human and social rights of Serbs in Kosovo and Metohija, who used the dinar until now. Through the theory of structural injustice and violence and the prism of human rights, it was analyzed how the transition to the euro can affect the satisfaction of basic life needs. In their scientific paper, Dragan Batevaljić and Ružica Kijevčanin talk about the constitutional and legal position of Kosovo and Metohija, with a special focus on the daily violation of human rights against the non-Albanian population of Kosovo and Metohija. The scientific paper by Predrag Čeranić focuses on the security of the nation and collectivity through the prism of cultural aspects that can be threatened through media such as film, art and literature. The paper investigates how an attack on language, script and religious affiliation can pose a serious threat to national security. This paper proposes the development of a new discipline within security that deals with the protection of cultural identity, emphasizing that these threats should be viewed as a key part of the security discourse, and not just as a matter of social security. In his scientific paper, Dragoljub Acković talks about the problems of the Roma in Kosovo and Metohija and gives a systematic account of the suffering of the Roma people in these areas, which was carried out by the criminal UCK organization.

The scientific paper by Olja Arsenijević, Milan Milošević and Polona Šprajc deals with the destruction of cultural heritage in Kosovo and Metohija, with an emphasis on its economic, legal and criminological implications. Through examples of the destruction of important monuments such as Visoki Dečani and Gračanica, the consequences are investigated and measures to protect cultural assets are proposed.

The authors suggest strengthening the legal framework, increasing surveillance and security, educating the population, and improving cooperation with international organizations and local communities. The paper advocates the view that the combination of these measures can significantly contribute to the protection and management of cultural heritage. Physical education programs that include elements of empathy and social integration are the subject of analysis by Admir Koničanin, Adem Preljević and Dalila Preljević. The authors are of the opinion that the integration of empathy in physical education significantly affects the reduction of conflicts and the improvement of interpersonal relations, and that precisely in Kosovo and Metohija, such programs represent an important step towards the creation of a more peaceful and harmonious society.

Through diverse approaches and new conclusions, the three-volume thematic collection "We and others through the perspective of Kosovo and Metohija" offers deep insights into various aspects of the researched topics. We hope that the papers published in this collection will be useful and inspiring for the professional public, as well as for all interested readers. We believe that this publication will contribute to the further development of scientific discussions and promote new directions of research in the area it covers.

Leposavić, 26. July 2024.

Editors

*Стефан Н. АНЂЕЛКОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

УСТАВНЕ ПРОМЕНЕ И ПОЛОЖАЈ СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 90-ТИХ ГОДИНА**

Айсџиракџи: Правна регулација односа Срба и Албанаца на Косову и Метохији има дугу историју. Уставне промене, пре свега Амандмани на Устав СР Србије (1989), потом и Устав Србије (1990), представљају прекретницу јер доводе до заоштравања кризе у СФРЈ, што утиче и на однос Срба и Албанаца. Овакве међунационалне тензије, услед неслагања једне националне политике са другом, учинило је косметско питање тешко решивим проблемом. Отуда, уставне промене се могу разумети у контексту поменутих релације, у којој су, наизменично, једна или друга национална заједница имале доминантан статус. Истраживање овог рада може се свести на питање: да ли су амплитуде у овим односима подстицане одозго, од стране интелектуалних елита или руководећих структура, или су предметне политичке артикулације подстакнуте одоздо, различитим облицима антагонизама између Срба и Албанаца на Косову и Метохији? Доношење поменутих аката је свакако мултикаузално, али је ипак основни узрок и непосредан повод – притисак спонтано окупљених грађана српске националности (прво са Космета, а онда из Војводине и уже Србије), односно тензија успостављена у јавном мњењу – које је подстакнуто присилним исељавањем Срба са Косова. Основне хипотезе овог рада односе се на узроке уставних промена, где издвајамо: 1) кршење индивидуалних и колективних права Срба у покрајини; 2) спровођење уставних ингеренција Србије на целој територији; 3) јачање положаја Србије у Савезним органима уочи редефинисања односа у федерацији. Ово истраживање не представља само анализу и пуку дескрипцију расположивих података, него и покушај објашњења узрочно-последичних односа.

Кључне речи: Косово и Метохија, уставне промене, уставни амандмани, положај Срба, косметско питање, међунационалне тензије, СР Србија.

* Истраживач-приправник, ORCID 0009-0001-4659-8808, stefan.andjelkovic0123@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

ПРОБЛЕМ ПРИСТУПА

Уставне промене 1989-1990, односно, амандмани на Устав СР Србије (1989) и доношење новог Устава Србије (1990), представљају прекретницу у којој је остварена доминација српске националне заједнице, што је резултирало нарушеним односима Срба и Албанаца, самим тим се доводи у питање статус Косова у Србији, што ће изазвати дугорочне последице. Најрелевантније се могу разумети у контексту релације Срба и Албанаца, где су, једна или друга национална заједница имале доминантан статус, доводећи до превеленције једне националне политике над другом, што је косметско питање чинило тешко решивим проблемом.

Сужавање аутономије Косова, од 1989. до 1990. године, представља једну од етапа у српско-албанским односима у XX веку. Због настојања да се рационализују и артикулишу међунационалне тензије, сукоби на Косову су значајно допринели заоштравању кризе у Социјалистичкој Федеративној Југославији, и представља један од повода за њену дезинтеграцију. Отуда, проблем Космета представља важан чинилац политичког живота Србије, који стално доводи до политичких апорија, продубљујући старе кризе или стварајући нове.

Истраживање овог рада ситуирано је у контекст српско-албанских односа у двадесетом веку, и поједностављено, може бити сведено на питање: да ли су амплитуде у овим односима подстицане одозго, од стране интелектуалних елита или руководећих структура, или су предметне политичке артикулације подстакнуте одоздо, различитим облицима антагонизама између Срба и Албанаца на Косову и Метохији? Тачније, чиме су предметна неслагања узрокована, да ли њихово порекло треба тражити у друштвено-историјским околностима, социјалним приликама или другим каузалитетима.

Када говоримо о уставним променама, присутни су различити приступи и интерпретације: постоје тумачења да је основни циљ био јачање положаја Србије у савезним органима, јер је Србија после Устава из 1974. године имала неравноправан статус; заустављање кршења индивидуалних и колективних права Срба на Косову; кршење колективних и индивидуалних права Албанаца, јер се распуштањем Скупштине АП Косово, посматрано у ширем контексту, укида аутономија покрајине; други пак, у доношењу амандмана и Устава, виде популистичку политику Слободана Милошевића, у моменту његовог доласка на власт и опстанак Социјалистичке партије, имајући у виду пад Берлинског зида и суноврат државног социјализма у Европи.

Однос протеста грађана и политичке артикулације захтева људи који демонстрирају своје незадовољство актуелним стањем, може се интерпретирати другостепеним системом значења у радовима Ролана Барта, затим Мишела Фукоа и Жака Лакана, који подразумевају да политичко руководство успоставља индоктринацију народних маса, да креира јавно

мњење путем медија, користећи технике идеологије, градећи значење које превазилази основну перцепцију догађаја (Bart 1979).

Доношење горепомнутих аката је свакако мултикаузално, са основним узроком и непосредним поводом – тензија успостављена у јавном мњењу и притисак спонтано окупљених расељених Срба са Косова (касније из Војводине и уже Србије), због присилног исељавања Срба са Косова.

У тренутку доношења амандмана присутно је време економске кризе, где долазе до изражаја огромне разлике између република због неравномерне развијености. Са једне стране, грађани СР Србије били су свесни да Хрвати и Словенци, посебно са приморја и из већих градова, имају већа примања и друге бенефиције, односно већи животни стандард, док су, са друге стране, Словенци били фрустрирани економском политиком, јер највећи део „колача” за који су у великој мери они били заслужни, није завршавао код њих, и незадовољни политиком демократског централизма, јер такав модел одлучивања омогућава Србији (која има највише делегата) да у великој мери утиче на политику СКЈ, у односу на комунистичке партије осталих република. Ова тензија била је присутна и код „обичних грађана”, чланова Партије итд. (Владисављевић 2020: 260).

Најнепосредније, доношење уставних амандмана услед одлучности партијског и државног руководства Србије да спроведе уставне промене и тиме сузи аутономију Косова, подстакнуто је протестима због исељавања неалбанског живља са Косова (највише Срба), притиском јавности и насиљем коме су Срби били изложени (нпр. „случај Мартиновић”).

Временом, као одговор на уставне промене, Албанци формирају парадржавне организације, односно паралелне институције (готово у свим областима), што је довело до њиховог затварања у односу на институције Србије (Bruder 1999: 3). Овде је било присутно уверење, и то на албанској страни, да је Косово у неравноправном положају у односу на Србију, и да су социјални проблеми резултат великосрпске хегемоније, због чега су неретко истицали жељу за републиком, тачније увидели прилику да створе сопствену независну државу.

Основни научни циљ овог истраживања јесте, не само пука дескрипција и анализа расположивих података, него и покушај да се објасне узрочно-последични односи уставних промена, односно амандмана на Устав СР Србије 1989. године и Устава Србије 1990. године, како би се сужавање аутономије Косова представило у ширем контексту српско-албанских односа. Са друге стране, друштвени циљ истраживања можемо одредити као генезу косовског проблема, односно заузимање политичких ставова о косовском питању у наше време.

Главне хипотезе овог рада се односе, прво, на узроке Уставних промена – од кршења индивидуалних и колективних права Срба у покрајини (у време широке аутономије Косова); јачање положаја Србије у савезним органима уочи редефинисања федерације, до интенције да се омогући спровођење уставних ингеренција Србије на њеној читавој територији. Друго, сужавање

аутономије АП Косово, поред формалне промене Устава, довело је до укидања косовских институција (нпр. распуштање Скупштине Косова), које није било предвиђено амандманима из 1989. и Уставом из 1990. године. И на крају, трећа хипотеза односи се на тврдњу да су уставне промене поред правних, изазвале далекосежне политичке последице – дошло је до угрожавања индивидуалних и колективних права Албанаца (репресија безбедносних снага, отпуштање са посла, истискивање Албанаца из политичких институција), што је произвело стварање тајних паралелних органа власти у јужној српској покрајини, у пратњи радикализације захтева за сецесијом. Читава ова ситуација зауставила је демократске процесе у Србији, јер су уставне промене допринеле учвршћивању Милошевића на власти.

Што се тиче положаја Срба 90-тих година на Косову, са једне стране, карактерише га институционална заштита, а са друге стране извесна несигурност, јер долази до све већег затварања албанског становништва (успостављање засебне социјалне сфере – грађење паралелних институција), односно до свакодневне кризе у међунационалним односима.

ПОЗАДИНА УСТАВНИХ ПРОМЕНА

Сукоби између Срба и Албанаца имају дугу историју, отуда узрочна веза између актуелних прилика у модерној историји и историјских сукоба увек подразумева један интерпретативни захват, који иде упоредо са производњом традиције (Hobsbom, Rejndžer 2011: 16-17). Наравно, историјске претпоставке не треба преувеличавати, што се често дешава и од њих се праве наративи који служе модерним интересима Срба или Албанаца. Зато, историјске предуслове, као спољашњи оквир, не треба занемарити, јер су у великој мери утицали да српско-албански односи постану перманентна неуралгична тачка у XX веку.

Староседеоци, преци потоњих Албанаца, после доласка Словена на Балкан, потискивани су на југ, да би у средњем веку, подручје Косова било територија српске властеле. Након Косовске битке, по доласку османског царства на Балкан, већинско становништво је и даље било словенског порекла, а међу њима највише Срба. Одмах након аустријско-турских сукоба у XVII веку, српско становништво из страха од одмазде османске власти, због подршке Аустрији у рату, одлучују се на сеобу са Косова, након чега то подручје запоседају Албанци, од којих је већина исламске вероисповести

Што се тиче модерних релација и националне еманципације Албанаца, треба истаћи стварање Призренске лиге, која је основана у Барјакли цамији у Призрену, 1878. године, са циљем отпора припајању територија на којима живе Албанци (у Османском царству) хришћанским земљама у експанзији – Србији, Црној Гори и Грчкој, са јасним циљем, а то је стварање аутономне албанске државе (која би обухватала потоњу територију

Албаније и делове Македоније, Црне Горе и Косово). Овакав вид борбе, идеја Призренске лиге, постаће национално завештање, на коју ће се позивати будући заговарачи „Велике Албаније” (Храбак 1978: 235-290).

На основу овога, сукоб Срба и Албанаца, биће интерпретиран у духу Косовског мита, о сукобу Хришћанства и Ислама, са једне стране, и величања идеје Призренске лиге како би се успоставила чврста национална држава, са друге стране.

Што се тиче положаја Албанаца у време Краљевине СХС, након Првог Балканског рата 1912. године, Косово постаје српска територија, због чега Албанци процес организовања државне управе и судске власти тумаче као окупациони акт, иако се Србија, обавезала међународним уговорима, и није угрожавала верске слободе локалног нехришћанског становништва (Аритонових 2010: 233-256). Међутим, Србија није спровела све чланове Берлинског уговора, по коме је требало обезбедити наставу на албанском језику, и због те образоване структуре Албанаца, исти су били дискриминисани у погледу запослења у државној служби.

Немири и спорадичне побуне и све ригиднија политика српске власти, учинили су да Косово постане неуралгична тачка тадашње државе, због чега су се Албанци непријатељски понашали, посебно током повлачења српске војске за време Великог рата. Ниједна од нарација у конструкцији националног идентитета, где су Срби полагали право на Косово на основу косовског мита, док је код Албанаца изражен мит о староседеоцима Илирима, претечи Арнаута, који имају историјско право, нема рационално утемељење, јер је национална држава производ нововековних промена које прати успостављање капиталистичких друштвених односа.

Питање Косова зависило је од политике великих сила, Француске и Велике Британије, у првом реду, и остало је отворено годинама након успостављања Краљевине СХС, да би 1926. године било проглашено делом југословенске краљевине (Костић, Цветковић 2014: 17). У временском периоду од 1932. до 1936. године, у више наврата, долази до исељавања албанског живља у Албанију и Турску, што због подстицања власти југословенске монархије, што због непосредних договора са Турском, 1938. године, о системском исељавању (Исто: 23).

За време Другог светског рата, у интересу фашистичке Италије било је успостављање марионетске државе на територији Албаније и Косова, па је албанско становништво вршило терор над српским живљем, у склопу плана етничког чишћења ових територија од неалбанског становништва. По завршетку Другог светског рата, након успостављања комунистичког режима, Албанци нису били задовољни новонасталом ситуацијом због припајања Косова Југославији, а не Албанији, због чега је завладао страх од потенцијалне српске репресије, будући да је Косово, остало у саставу Србије, као аутономна област.

Непосредно након резолуције Информбироа, на мети служби југословенске државне безбедности нису више остаци фашистичких организација

из времена рата и њихово лојално становништво, већ облици отпора унутар саме комунистичке партије, и то се у почетку односило на све кадрове, српске и албанске. Албански политичари (нпр. Мехмет Хоџа, Исмет Шаћири и други), били су прислушкивани и о њима су постојали досијеи, што значи да је државна безбедност на Косову, поред сузбијања илегалних организација и онемогућавање деловања албанских обавештајаца, опсервирала албанске политичаре, чији су досијеи уништени након Брионског пленума.

Услед промене структуре и рада ДБ-а на Косову, долази до лакшег организовања првих великих демонстрација 1968. године, јер су такве промене довеле до омасовљивања покрета, јавног презентовања циљева, на којима су учествовале илегалне организације основане 50-тих и 60-тих година прошлог века.

Челници косовских комуниста имали су честе састанке са Титом, посебно након смене Александра Ранковића и кадровских промена у државној безбедности, захтевали су слађење централне федералне власти, у функцији самоуправљања, у складу са Кардељевом платформом. Професор Дејан Јовић, у својој Књизи *Југославија - држава која је одумрла*, објашњава Кардељев концепт Југославије као „идеју афирмације специфичног модела социјализма – који, за разлику од раније три етапе развоја југословенске државе, не почива на југословенском јединству (код Кардеља је удруживање у заједничку државу предузето пре свега због тога што би конститутивни народи изван југословенске државе тешко остали слободни); осим заједничке одбране и економских интереса, самоуправни модел социјализма је оно што, треба да чини темељ „четврте Југославије” (Јовић 1995: 138).

Уколико упоредимо Војводину и Косово, у погледу правног статуса, они нису били изједначени, јер је Војводина од почетка била аутономна покрајина у оквиру СР Србије, док је Косово имало статус аутономне области, имало је представничко тело, извршне и управне органе, чије су ингеренције биле одређене Уставом ФНРЈ и Уставом СР Србије.

Да би се придобила лојалност косовских албанских комуниста и створио утисак о равноправном статусу националне албанске мањине, долази до постепеног попуштања и давања веће аутономије органима ове аутономне области. Уставним законом из 1953. године повећана је аутономија Косова и Метохије, тиме што ова област самостално доноси свој Статут, али је и даље управни обласни делокруг органа одређен Уставом СР Србије (Бериша 2012: 86). Тек, Уставом из 1963. године Косово и Метохија добија једнак статус, унутар СР Србије, као и Војводина, и постаје аутономна покрајина.

Занимљиво да је овим Уставом укинута судска аутономија АП Војводина, док је Косово није ни имало, што значи да није имао интенцију да смањи ингеренције републичких органа СР Србије.

У члану 111 Устава СФРЈ из 1963. године, предвиђено је даље развијање аутономије покрајина, на основу исказане воље народа и народности, ограничавајући ово право уставним решењем, и оно гласи:

„Република може на подручјима посебном националног састава или на подручјима с другим особеностима, на основу изражене воље становништва тих подручја, уставом образовати аутономне покрајине.

Оснивање или укидање аутономне покрајине ступа на снагу кад се потврди у Уставу Југославије.

У Социјалистичкој Републици Србији постоје аутономне покрајине Војводина и Косово и Метохија, које су 1945. године установљене одлуком Народне скупштине Народне Републике Србије на основу изражене воље становништва тих подручја“ (Устав СФРЈ 1963: члан 111).

Из овога закључујемо да је образовање аутономних покрајина у ингеренцијама републичких органа, али је доношење оваквих одлука оставио исказаној вољи становништва са ових подручја, док је законским актом задржано право република да утврђују права, дужности и основна начела о организацији аутономних покрајина (Устав СФРЈ 1963: члан 112).

Због читаве ситуације, под утицајем КП Албаније, долази до оснивања првих илегалних организација на Косову, и то *Partia Revolucionare për Bashkimin e Tokave Shqiptare me Shtetin Amë* (Револуционарна партија уједињења албанских области са отаџбином), коју је основао Метуш Краснићи 1958. године; следеће године, Аљи Алију основао је *Komiteti Revolucionar për Bashkimin e Trojeve Shqiptare në Jugosllavi, meShqipërinë* (Револуционарни комитет за уједињење албанских области у Југославији и Албанији).

Међутим, ови покрети нису успели да обезбеде себи популарност, што се не може рећи за Револуционарни комитет за уједињење Албанаца (*Lëvizjes Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve – LRBSH*), покрет књижевника и новинара Адема Демаћија, који је успео да придобије подршку у студентским и интелектуалним круговима, чиме је развио јаку организациону структуру. У Статуту овог покрета је писало:

„Први и задњи циљ нашег покрета је обезбеђење права на самоопредељење до отцепљења за крајеве који су насељени већином од Албанаца, који се још увек налазе под југословенском управом, значи први и последњи циљ нашег покрета је ослобођење албанских крајева, анектираних од Југославије и присаједињење ових крајева својој мајци Албанији“ (Ристановић 2018: 137).

Демаћи посматра Југославију као ревизионистичку земљу, док положај „Косова“ дефинише као „ропство“, јер се спроводи експлоатација природних богатстава ради бољег животног стандарда у другим деловима Југославије, док је Косово и даље неразвијено подручје.

Након смене Ранковића, после 1966. године, значајно се променила структура државне безбедности на Косову, где су углавном доминирали Срби, сада је тај број промењен знатно повећаним учешћем Албанаца (Владисављевић 2020: 117). Занимљиво поређење, док је 1966. године

у Секретаријату унутрашњих послова на Косову национална заступљеност Срба износила 59,5 посто, а Албанаца 28 процената, док је та слика потпуно преокренута 1974. године, када је у органима било 60,2 процената Албанаца, а Срба 29,5 посто (Ристановић 2018: 137).

Међутим, на Косову се и даље бележи огромно незадовољство статусом покрајине у оквирима СФРЈ, па је завладало уверење да ће тензије смирити неке регуле уставних амандмана на Устав СФРЈ и на Устав Србије из 1968. године. Поред бројних партијских расправа, Фадиљ Хоџа је сматрао то недовољним и није крио да решење Косова види као републику у саставу СФРЈ. Управо због овакве ситуације, на 14. седници Централног комитета СК Србије, Добрица Ћосић и Јован Марјановић „иступили су са оштром критиком званичне политике СКЈ у домену националних односа у Југославији, посебно на Косову и Метохији” (Николић, Цветковић 2014: 56).

Два и по месеца пре проглашења амандмана на Устав СФРЈ (30. децембар 1968. године) у Скупштини СФРЈ, избијају демонстрације у Пећи, 16. октобра, са захтевима ослобађања Демаћија и других политичких затвореника. Студенти су започели демонстрације, али им се убрзо придружују остали грађани који подржавају илегалне организације, који почињу да траже одвајање Косова од Југославије.

Коначни предлог амандмана усвојен је 30. децембра 1968. године, где аутономне покрајине добијају префикс „социјалистичке”, а Косово и Метохија добија назив – Косово, и покрајине више нису само делови Републике Србије, већ и елементи федерације:

„Социјалистичку Федеративну Републику Југославију сачињавају Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, Социјалистичка Република Македонија, Социјалистичка Република Словенија, Социјалистичка Република Србија са Социјалистичком Аутономном Покрајином Војводином и Социјалистичком Аутономном Покрајином Косовом које су у њеном саставу, Социјалистичка Република Хрватска и Социјалистичка Република Црна Гора.

Овим амандманом замењује се одредба члана 2. став 1. Устава“ (Амандмани на Устав СФРЈ 1968: Амандман VII).

Из овога проистиче већа самосталност органа аутономних покрајина, где аутономни делокруг САП Косово одређује његовим сопственим актом, који мора бити у складу са начелом Устава СФРЈ и СР Србије. Територија САП Косова не може се мењати без сагласности његове скупштине, такође, добијају и врховне судове, који обављају права и дужности врховног суда Србије на покрајинским територијама (Бериша 2012: 88).

Иако су усвојени сви захтеви покрајинског руководства, 28. новембра 1968. године долази до масовних демонстрација широм Косова, као и у Македонији, где су Албанци чинили већину (Гостивар и Тетово) (Николић, Цветковић 2014: 61). Масовност демонстрација показује да је велики део

становништва желео отцепљење од Србије. Руководство очигледно није водило бригу о равномерном развоју свих њених делова, па је на Косову, владала незапосленост, привредна неразвијеност, спора индустријализација, изостанак путне инфраструктуре, запуштеност руралног подручја, због чега су социјални захтеви били доминантни на демонстрацијама.

Већ 1971. године уследили су Амандмани на Устав СФРЈ, на основу којих покрајине, иако немају статус републике, представљају друштвено-политичке заједнице и остварују суверена права, независно од републичких органа, у области пореске политике и изједначене су у праву да доносе своје законе у интересу њихових права и дужности.

Овакви захтеви Албанаца за самоопредељењем могу да буду оправдани, али само у контексту јединственог пута у социјализам. Стиче се утисак, да је Кардељу, вероватно и Титу, сметао више националистички карактер демонстрација, инсистирање на концепту националног јединства (припајање Албанији), него сама идеја самоопредељења, која у контексту самоуправног социјализма, не може бити спорна.

Велики преокрет у уставно-правној историји „Треће Југославије”, уследио је доношењем Устава 1974. године, јер доводи до слабљења савезне власти и повећање елемената државности република. Иако су АП Косово и АП Војводина били у саставу СР Србије (Устав је правило јасну разлику између република и аутономних покрајина), покрајине су у федералним органима биле заступљене као засебни субјекти, са истим правима као и републике. Покрајине су дефинисане као аутономне друштвено-политичке заједнице, док су републике одређене као државе, што значи да су покрајине у саставу СР Србије, али са широком аутономијом. Отуда, главно обележје Устава из 1974. године јесте чињеница да је „президијум власти” налазио у републикама и покрајинама, а не у федерацији. Било би необично за један федерални устав да умањује федералне ингеренције и себе претвара у „услужни сервис” република и покрајина, али, то можемо приписати остваривању револуционарног задатка – могућности за слободно одлучивање произвођача о продуктима њиховог рада (Svirčević 2011: 149).

Србија се, доношењем овог Устава, нашла у јако неповољном положају, јер доношење одлука у тзв. „ужој Србији” или „Србији без покрајина”, морало да буде верификовано од стране покрајинских органа, док покрајински органи у великој мери нису зависили од ставова руководства државе и партије из уже Србије (Kristan 2003: 18).

Следећа важна карактеристика овог савезног Устава јесте постојање Устава аутономних покрајина, дајући им статус који Уставом није одређен, јер покрајине нису републике, него самоуправне демократске друштвено-политичке заједнице (Svirčević 2011: 149).

Иако је циљ државног руководства био да се незадовољство косовских Албанаца стави у „институције система” и под контролу партије, догодило се управо супротно – захтеви за аутономијом, и правом на отцепљење од

СР Србије, добили су ново упориште, јер је овакве појаве било тешко сузбијати, због одлука представника законодавне, извршне и судске власти на Косову (Marković 2008: 140).

Са друге стране, знатно је ослабило и „кохезионо јединство“ Савеза комуниста Југославије, тачније, „социјалистички патриотизам“ је све мање био обележје не само чланова СКЈ, него и осталих партијских функционера у републикама и покрајинама (Marković 1994: 168).

Поставља се питање, зашто је политичко руководство СР Србије прихватило Устав из 1974. године, који је Србију довео у неравноправан положај у односу на остале републике? Занимљиву тезу заступа проф. Дејан Јовић у својој књизи „Последњи дани СФРЈ“ – „српско руководство је прихватило промену, имајући у виду политичку корист, која се могла извући из прихваћених друштвених интенција у СФРЈ, почетком седамдесетих година двадесетог века“ (Jović 1995: 158).

УСТАВНЕ ПРОМЕНЕ 1989–1990

Поред напуштање идеје о централизованом федералној држави, након одласка Александра Ранковића, под будним оком службе безбедности, носило је са собом и извесну либерализацију друштва, која се манифестовала на различите начине у конститутивним јединицама СФРЈ (Владисављевић 2020: 147). Полако и постепено, почиње сучељавање омладине и интелектуалаца са режимом, попут круга критичара режима око Добрице Ћосића и Миће Поповића, потом професора Филозофског факултета у Београду Михаила Ђурића, што указује на одређене јавне слободе које су биле незамисливе, барем у том тренутку, у земљама тзв. „гвоздене завесе“ (Kolakovski 1985: 548).

У периоду од 1974. године до почетка осамдесетих година, долази до масовног исељавања Срба са Косова (процењује се да је тај број око 100.000), а доминација Албанаца у државним органима, и политички став да су жалбе Срба облик национализма, онемогућила је правну заштиту од различитих облика насиља, коме је било изложено мањинско српско и црногорско становништво на Косову (Владисављевић 2020: 120-122).

Овде долазимо до закључка, да је исељавање Срба суочено са два проблема, прво, нерешени односи СР Србије и САП Косово, омогућили су вишу институционалну заштиту, због лоших односа републичког и покрајинског руководства; друго, долазило је до све већих националистичких излива Албанаца, јер је мањина, у овом случају српско становништво, није било институционално заштићено.

Након обрачуна са либералима Никезићем и Латинком Перовић, постојала је тежња да се поправи положај СР Србије, на челу са њеним руководством, чији су чланови – Дража Марковић (председник Председништва СР Србије), Петар Стамболић (савезни функционер из Србије)

и Тихомир Влашкивић (председник ЦК СК Србије), спровели анализу функционисања Устава из 1974. године, наводећи проблеме у остваривању ингеренција Србије, и та књига, због бледо-плавих корица, добила је назив „Плава књига“ (Шутовић 2005: 150).

После Титове смрти, уследиће нови талас демонстрација на Косову, и на појединим местима имале су елементе оружане побуне, због чега је у Приштини проглашено ванредно стање, у априлу 1981. године – уставно питање Србије поново постаје актуелно, јер је албанско руководство оптужено за пропусте и одсуство будности за непријатељско и контрареволуционарно деловање у АП Косово (Николић, Цветковић 2014: 86).

Дакле, протест Албанаца на Косову из 1981. године, осликава њихово незадовољство упркос Уставу из 1974. године, јер су сматрали да су и даље подређени у односу на републику и да не контролишу сопствене ресурсе. Међутим, оваква слика није карактеристична само за Косово, већ за све републике у СФРЈ, уочи њеног распада.

У Студентском центру, у Приштини, 11. марта 1981. године, избиле су „велике демонстрације“, због незадовољства студената, уопште стандардом, храном и смештајем. Прве пароле студената биле су „храна“ и „услови“, преко „Хоћемо дела, а не речи“, „Неко у фотељама, а неко без хлеба“, „Доле буржоазија“ – које су много подсећале на пароле из 1968. године, да би на крају прерасли у захтеве да Косово добије статус републике. Након тога, радници албанске националности су подржали протесте, да би савезна милиција реаговала тек кад су демонстрације постале толико масовне да су окарактерисане као претња по уставни поредак земље (Ристановић 2018: 203). Колико се протест ширио муњевитом брзином, говори податак, да је од једног студента који је преврнуо послужавник у студентској мензи, протествујући због лоше хране, нарастао до 3 до 4 хиљаде демонстраната на улицама Приштине (Исто: 196).

Следеће демонстрације уследиле су 1. и 2. априла, 1981. године, које су се прошириле на Вучитрн и Урошевац (3. априла), потом и на остале делове Косова, уз пароле „Косово република“, где је због озбиљности ситуације у стање приправности стављена чак и ЈНА (Бериша 2012: 116)¹.

Дакле, услед бројних проблема на Косову, можемо слободно рећи да је од Плаве књиге до 1989. године, постојала јака интенција српског руководства да се промени републички устав из 1974. године, тачније, његове одредбе које су омогућавале независно деловање покрајина у односу на Републику, као и могућност блокирања важних одлука Србије о питањима одбране и економије (Исто: 205). За време Тита, овакве интенције наилазиле су на блокаду, тако да, међу српским руководиоцима, од Петра до Ивана Стамболића, није било спорно да су потребне промене нити у ком правцу оне морају ићи.

1 Нпр., 16. марта је дошло до пожара у конаку Пећке патријаршије, за који су челници СПЦ оптужили Албанце, негирајући званичну верзију да је дошло до пожара услед немарности радника који су обављали послове у оквиру конака (Бериша 2012: 116).

Постепено, ствара се повољна атмосфера за уставне промене, односно за одлучније супростављање исељавању Срба и Црногораца са Косова и Метохије, да би се спречило насиље над неалбанским живљем (Milošević 1989: 157). Оваквом настајању српског руководства оштро су се противили покрајински руководиоци на Косову и Војводини, као и представници СР Словеније, јер се тиме оштро крши дух Устава из 1974. године.

Слабљење федерације доношењем нових Устава и економски проблеми, довели су до тога да свако републичко руководство покушава да се снађе на себи својствен начин, што је заоштрило односе међу републикама (Исто: 39-40).

Михаило Марковић у својим мемоарима „Јуриш на небо“, говори да словеначка подршка косовским Албанцима, посебно почетком осамдесетих година, представља „димну завесу“, за њихово дистанцирање од федерације, мислећи, првенствено на интелектуалце, где се касније укључује и словеначко руководство, као и обични грађани (Марковић 2009: 191-192).

Из овога проистиче закључак, да је интелектуална елита, анализирајући политичку ситуацију, наговештавала узрочно-последичну везу политичке и економске кризе и појаве национализма, која је, на велика врата, измицала државним органима.

Српска академија наука и уметности, 1986. године, након продубљивања друштвених и економских проблема, као одговор на хрватске и словеначке зборнике о узроцима југословенске кризе, израдила Меморандум, где су приступили економским и друштвеним проблемима са различитих аспеката, и посебан део посвећен је проблему на Косову и Метохији. Меморандум САНУ подељен је у два дела - „Криза југословенске привреде и друштва“ и „Положај Срба и српског народа“ у десет тематских одељака, где описују тешку економску ситуацију коју прати висока незапосленост, стагнација, инфлација и стални пад животног стандарда, због чега су неопходне темељне промене политичког система.

Дакле, оно што је представљало проблем политичког функционисања СР Србије јасно артикулише Меморандум, на начин на који ће, само три године касније, постати званични наратив српске политичке елите, ради политичког плурализма у социјализму, већег суверенитета народа, већег степена људских права, али за мања права националних мањина (пре свега се мисли на политичку самоуправу) (Dragović-Soso 2002: 182). Меморандум, иако никада није постао званични документ САНУ, представља покушај редефинисања читавог политичког система и нема сумње да је убрзао мобилизацију политичке елите, што се одражава на потоњи успон Слободана Милошевића (Јовић 2003: 367-368).

Током прве половине 1988. године, у СФРЈ, било је око 779 штрајкова, од тога 180 у централној Србији, где су захтеви штрајкача били углавном економске природе, али упоредо са тим, интензивирањем протеста покрета Срба са Косова, инсистирало се на престанку насиља и исељавања Срба са Косова и Метохија (Ристановић 2018: 697). Протести су предвођени

политичким неактивним Србима из Косова Поља, који су износили снажан аргумент да ситуација у Покрајини није решена, да се Срби и даље исељавају и да је зато потребно створити правно-законске услове за одржив мир и смиривање међунационалних тензија. Овај покрет, „српски покрет на Косову”, настао је, првенствено, из страха и незадовољства Срба, због константног притиска проалбанских органа власти.

Чланови покрета у политичкој фигури Слободана Милошевића су видели снажну подршку, јер је то политичар који разуме њихове захтеве, због чега је његова популарност нагло скочила, након сукоба полиције и окупљених Срба пред Домом културе у Косову Пољу 1986. године, када је Милошевић изашао пред окупљене Србе, стао на њихову страну, оценио да њихови захтеви нису националистички и остао упамћен по реченици: „Нико не сме да вас бије” (Владисављевић 2020: 286).

Поред тога што у јавности, добрим делом и научној литератури, постоји став да је доношење амандмана на Устав Србије 1989. године повезано са процесом политичке инструментализације, ради доласка на власт и наметање једног политичког наратива од стране политичког руководства на челу са Слободаном Милошевићем – са друге стране, не треба заборавити да је у јавном мњењу тзв. „уже Србије” постојао снажан притисак да се приступи решавању проблема насиља и исељавања Срба са Косова и Метохије, коме су били изложени од стране албанског становништва (нпр. „случај Мартиновић”). Томе треба додати економску и политичку кризу у СФРЈ, тако да је и у том смислу постојао притисак да се редефинише однос Србије према покрајинама, како би реорганизовала и ојачала положај, у већ, климавој федерацији.

Уочи ових дешавања, дошло је до сукоба две фракције, Драгише Павловића, председника београдских комуниста, иначе Стамболићев кадар, и Слободана Милошевића, који су косовском проблему приступали из различитих углова. Према проф. Дејану Јовић, Павловић је заступао тзв. „институционалну линију”, да се косовски проблем решава унутар институција, према процедурама, што је значило и мање националистички приступ, односно борба против „оба национализма”, док је Слободан Милошевић био за тзв. револуционарни приступ, са енергичнијим деловањем, где се мора поћи од народа и његовог незадовољства, односно саме базе, са већом дозом национализма (Јовић 2003: 387-388).

Уследиле су бројне петиције савезним органима од стране Срба са Косова и Метохије, који су захтевали увођење привремене директне управе над Косовом, са коначним обрачуном са „сепаратистима”, промена Устава СФРЈ и Устава СР Србије, итд. Оно што је довело до масовније подршке захтевима Срба са Косова и њихове подршке у осталим деловима Србије, јесте „случај Мартиновић”, који је, према Дејану Јовићу, постао парадигма страдања Срба на Косову (Јовић 2003: 354).²

2 „Случај Мартиновић” – 1. маја 1985. године, у близини Гњилана, на њиви, непозната лица нанели су повреде Ђорђу Мартиновићу, на тај начин што су му колац на чијем врху

Дакле, постојала је снажна воља руководства СР Србије да се приступи измени Устава из 1974. године, за шта је процедура била јако комплексна. Требало је, прво, да Скупштина СР Србије усвоји текст амандмана, потом, да дају сагласност покрајинске скупштине. Што значи, да је промену Устава подразумевала сагласност СКЈ, јер је Устав морао садржати јединствене регуле као и остале републике СФРЈ, у духу социјалистичког уређења.

Након протеста Срба са Косова и великог броја становника Новог Сада, који су се проширили на добар део Војводине, услед противљења руководства Косова, амандмани на Устав Србије изгласани су у Скупштини СР Србије, 28. марта 1989. године, након смене „старог” и постављања новог руководства у „антибиروقратској револуцији”, у Војводини и на Косову (Јовић 1989: 25).

Ово значи да „антибиروقратска револуција” није директно подстакнута, односно непосредно од стране Слободана Милошевића, пре него их он инструментализује, ови протести су били, заиста, хетерогених захтева (Владисављевић 2020: 12).

У корену, ови протести су имали сасвим другу конотацију, где су захтеви били због лоше економске ситуације, политичке кризе, малих плата или ниског стандарда, лоших услова живота, да би касније, услед омасовљивања протеста, добили симболику која је ишла у прилог Слободану Милошевићу и његовим политичким интересима.

Главна идеја амандмана на Устав СР Србије 1989. године, била је „успостављање државности ове републике на својој читавој територији”, што јој је омогућило маневарски простор уочи редефинисања односа у федерацији и контролу још два гласа у Председништву СФРЈ.

Ови амандмани омогућили су преузимање ингеренција у подручју државне безбедности од покрајинских органа (где је председништво СР Србије могло да овласти „надлежне органе” да обављају послове заштите уставног поретка), даље, у подручју јавне безбедности, у области међународних односа; промене ЦК СК Србије у односу на покрајинске комитете Косова и Војводине, означило је заокруживање свих полуга власти.

Стога, знатно је ослабљен положај аутономних покрајина и то амандманом 33, који се односи на подручје законодавства, амандманом 31, подручје извршне власти, и амандманом 44, подручје судске власти – где је Уставни суд Србије могао одлучивати о случајевима где није ни одлучивао Уставни суд АП Косова.

се налазила оштра стаклена флаша, набили кроз задњицу ка утроби; на основу изјава чланова Мартиновићеве породице, извесна лица су били Албанци, који су неколико дана раније, долазили и тражили да откупе предметну њиву; истрага од стране СУП-а Ђилане тврдила је да није у питању међунационални инцидент и да је Мартиновић, касније испоставиће се под притиском, променио првобитни исказ, и тврдио да се сам повредио, односно нанео сам себи повреде; овакву реконструкцију догађаја потврдио је Савезни секретар за унутрашње послове СФРЈ Стане Доланц. Текстови који су непристрано обавештавали јавност и будили сумњу да су то ипак учинили Албанци, на основу изјава сведока, су Политика, Приштинско Јединство итд. (Spasojević 1986: 293).

Амандман 29 предвиђао је да Уставни суд Србије може одредити које одредбе аутономне покрајине могу примењивати, односно које одредбе не примењују. У амандману 31 укинута је члан 296 Устава Србије, који је предвиђао да републички органи контактирају са органима локалне управе у покрајини, искључиво преко покрајинских органа, чиме је заокружено „непосредно општење” између њих. Још један амандман, уједно много важан, јесте амандман 47, који предвиђа да доношење Устава СР Србије од стране њене Скупштине, не предвиђа сагласност покрајина, већ искључиво њихово мишљење, које није обавезујуће. Такође, председништво СР Србије може преузети непосредно вршење послова заштите уставом утврђеног поретка у покрајини, у случају подривања или рушења уставног поретка. То значи, да су органи Србије могли похапсити читаво руководство у покрајини под овим изговором, односно оптужбом за подривање уставног поретка.

На основу ових амандмана, омогућено је успостављање пуног суверенитета Србије, што представља камен темељац „године расплета” Слободана Милошевића, због чега он и Јовић виде „историјски значај Амандмана”.

У временском периоду од доношења Амандмана 1989. године, до доношења новог Устава 1990. године, догодиле су се знатно радикалније демонстрације Албанаца, који су 2. јула 1990. године донели Уставну декларацију, која предвиђа да Скупштина Косова прогласи Устав независног Косова, због чега је Србија распустила Скупштину Косова и Извршно веће покрајине.

Ипак, у Качанику је 7. септембра 1990. године, донет устав Републике Косова од стране Албанаца, након чега су организовали и референдум који је потврдио већину за независно Косово (87 посто Албанаца је гласало за), иако ове резултате никада нису признале институције Србије (Orlović 2007: 37-58).

Проглашење Устава Републике Србије десило се 28. септембра 1990. године. Он прати демократизацију друштва, стварајући основе за више-страначки систем, чиме се брише префикс „социјалистички” из назива Републике Србије. Што се тиче аутономних покрајина, Устав задржава оно што је већ постигнуто амандманима из 1989. године, где покрајине имају територијалну аутономију, док републички органи утврђују политику, доносе и извршавају законе, друге прописе и акте, врше уставно-судску заштиту уставности и законитости, што значи да је укинута политичка аутономија покрајина.

Према Уставу из 1990. године аутономне покрајине више немају права на сопствени устав, већ само статут, који доноси Скупштина аутономне покрајине, уз претходну сагласност Републике Србије. Овим Уставом покрајине више немају председништво, већ само скупштину, извршно веће и органе управе. Мишљење покрајина на Устав Србије, које није обавезујуће, овим Уставом је изостављено.

Уставом је успостављен мешовити парламентарно-председнички систем власти, који подразумева централизацију, када је реч о територијалном уређењу, где тзв. вертикална организација државне власти представља ускраћивање територијалних облика аутономије који проистичу из уважавања посебних права националних мањина (Župljanić 2017: 4-6).

Албанци на Косову бојкотовали су све изборе које је организовала власт из Београда, желели су паралелне органе власти, како би се самостално организовали на својој територији, јер после проглашења Косова као независне републике у Качанику, ништа од наведеног није долазило у обзир (Orlović 2007: 3-4). Оваква слика одговарала је Милошевићу, јер би учешће Албанаца на изборима обезбедило више од 20 посланичких мандата, што отвара могућност за снажну коалицију против њега (Јанјић, Лалај, Пула 2010: 268-293). Зато, Албанци стварају паралелне илегалне школе, уз облике непослушности (неплаћање рачуна за утрошену електричну енергију, пореза, комуналних трошкова), чиме су поткопавали суверенитет Србије на Косову, док је међународна заједница оптуживала Србију, као правни аргумент, покушавају да промене уставни статус САП Косово без пристанка становника Косова.

Уочи Уставних промена, у току су велике демонстрације, на делу је подршка Словенаца косовским Албанцима, негативно коментаришући протесте косовских Срба, који су за њих били облици Милошевићевог ангажовања да узурпира органе Федерације и СКЈ (скуп у Цанкаријевом дому) – довело је до снажног заоштравања односа са резултатом пропасти три стуба „Кардељеве федерације”; то значи, крај јединствене економије (нпр. бојкот словеначке робе у Србији), крај јединственог система одбране (непријатељски стан према ЈНА у Словенији, сукоби у Председништву СФРЈ на релацији Кадијевић-Дрновшек), и на крају, распад СКЈ (Николић 2018: 89).

ПОЛОЖАЈ СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 90-ТИХ ГОДИНА

Оно што је најважније, након свих ових дешавања, а тиче се Срба на Косову и Метохији 90-тих година прошлог века, јесте њихов положај који можемо започети са демографским подацима. Наиме, уколико се упореде бројке из 1981. године и 1991. године, уочавамо континуирано исељавање Срба са Косова и Метохије током последње деценије постојања СФРЈ; Албанци су те 1981. године чинили 77,4 посто становништва, док су 1991. године чинили 81,6 посто, док је број Срба пао са 13,2 на 9,9 процената. Иако, је постојала снажна политичка и институционална воља српског руководства за повратак Срба у покрајину, он не само да се није догодио, него је Срба било мање, Албанци су и даље куповали српске куће, станове,

имања (иако је законом било забрањено) и на тај начин, стварали етнички чиста подручја (Orlović 2007: 32-58).

Са друге стране, Срби су били у јако неповољном положају са економског аспекта, због лоше економске ситуације, због стварања сиве економије од стране Албанаца, били су лишени опсежне помоћи Србије; иако је положено више камена темељаца за нове фабрике, они скоро да нису доспели до завршне фазе (Исто: 39).

Са безбедносног аспекта, у односу на претходни период, Срби су се осећали релативно безбедније, јер су државне институције биле у рукама Србије, које су Албанци већином напустили, што је резултирало и већом запослености Срба (Исто: 40).

Што се тиче улоге Српске православне цркве, која је прва за исељавање Срба са Косова употребила израз „геноцид”, још 1987. године, била је стално присутна у јавности, највише преко обраћања владике Артемија, који је руководио Епархијом рашко-призренском од 1991. до 2010. године, и на тај начин указивао на спорадичне инциденте, односно „прогоне и злочине против Срба” (Kuburić 2012: 512-535).

Све у свему, положај Срба био је јако тежак, живот у изолацији и лошој економској ситуацији, услед ратова 90-тих у Југославији, услед фактичког стања на терену, где су постојале институције и параинституције, српске и албанске, живели су релативно мирно све до стварања ОВК 1994. године и првих озбиљнијих сукоба 1998. године.

ЗАКЉУЧАК

Уставне промене, односно амандмани на Устав СР Србије из 1989. године и нови Устав Србије 1990. године, са њима и укидање институција на Косову, довели су до мобилизације становништва на Косову у виду отпора према институцијама Србије, чиме су погоршали међунационалне односе. Са друге стране, ове промене допринеле су привременом смиревању репресија српског и неалбанског становништва, који су утицали на промене статуса покрајина и садржаја нових уставних промена. Стога, завршни ефекат антибирокуратске револуције је „бирокуратска крутост државних органа Србије у покрајини”, чиме се не може игнорисати неинвентивност оваквих мера и политичке умешности.

Читав процес уставних промена подстицан је „одоздо”, различитим облицима антагонизама Срба и Албанаца на Косову и Метохији, услед притиска спонтано окупљених грађана српске националности, тензија у јавном мњењу, све због кршења индивидуалних и колективних права Срба у покрајини; спровођења уставних ингеренција Србије на читавој територији и јачања положаја Србије у Федерацији, уочи њеног редефинисања.

Уставне промене одиграле су се у сенци великих протеста који су представљали одговор на исељавање Срба, одговор на насиље коме су били

изложени, али и израз фрустрације због све лошијег живота у Југославији. Оваква правна артикулација уставних промена произвела је дихотомију која константно доводи до националног сучељавања, која је тада, као и данас, непремостива препрека за стабилизацију односа и прилика на Косову.

ЛИТЕРАТУРА

- Амандмани 1968: Амандмани на Устав СФРЈ. Београд.
- Бериша 2012: Хатица Бериша. „Политичко насиље на Косову и Метохији – од 1945 до 2003. године”. Београд. Факултет политичких наука Универзитета у Београду. Докторска дисертација.
- Владисављевић 2020: Небојша Владисављевић. „Антибијократска револуција”. Београд. Архипелаг.
- Вукадиновић 2020: Игор Вукадиновић. „Масовне демонстрације и пад режима САП Војводине 1988. године“. Институт за српску културу Приштина-Лепосавић. Баштина. св. 51. стр. 377-392.
- Јовић 1989: Борислав Јовић. „Датум за историју”. Београд. БИГЗ.
- Марковић 2009: Михаило Марковић. „Јуриш на небо 2”. Београд. Просвета.
- Николић 2018: Коста Николић. „Југославија, последњи дани 1989-1992”. Књига прва. „Сви Срби у једној држави”. Београд. Службени гласник.
- Николић, Цветковић 2014: Коста Николић, Срђан Цветковић. „Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1012-1990)”. Београд. Институт за савремену историју.
- Ристановић 2018: Петар Ристановић. „Српска интелектуална елита и косовско питање 1974-1989”. Београд. Филозофски факултет Универзитета у Београду. Докторска дисертација.
- Ђоровић 2011: Владимир Ђоровић. „Историја Срба”. Пирот. Рi-прес.
- Устав 1963: Устав СФРЈ, Београд.
- Храбак 1978: Богумил Храбак. „Први извештаји великих сила о Призренској лиги”. Београд. Балканика IX, САНУ.
- Шутовић 2005: Милојица Шутовић. „Промоција модерних метода борбе за државу Албанаца на Косову”. Лепосавић. Институт за српску културу Приштина-Лепосавић. Баштина.
- Bart 1979: Roland Bart. „Književnost, mitologija, semiologija”. Beograd. Nolit.
- Brudar 1999: Mario Brudar. „Nada, obmana, slom: politički život Srba na Kosovu i Metohiji (1987-1999)”. Beograd. Nova srpska politička misao.
- Hobsbaum, Rejndžer 2011: Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer. „Izmišljanje tradicije”. Beograd. XX vek.
- Janjić, Lalaj, Pula 2010: Dušan Janjić, Ana Lalaj, Besnik Pula. „Kosovo pod Miloševićevim režimom”, u: I Charles Ingrao, Thomas Emmert. *Suočavanje sa jugoslavenskim kontraverzama*. Sarajevo. Inicijativa naučnika, Buybook.
- Jović 1995: Dejan Jović. „Poslednji dani SFRJ”. Beograd. Politika.
- Jović 2003: Dejan Jović. „Jugoslavija - država koja je odumrla: Uspon i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)”. Zagreb. Prometej.
- Kolakovski 1985: Lešek Kolakovski. „Glavni tokovi marksizma III”. Beograd. BIGZ.

- Kristan 2003: Ivan Kristan. „Stručno mišljenje o ustavnim i pravnim pitanjima u predmetu protiv Slobodana Miloševića”. Hag. ICTY
- Kuburić 2012: Zorica Kuburić. „Srpska pravoslavna crkva na Kosovu i Metohiji između prošlosti i budućnosti“. u Dušan Marinković, Srđan Šljukić. *Promene u društvenoj strukturi i pokretljivosti*. Novi Sad. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. Tematski zbornik.
- Marković 1994: Mihailo Marković. „Osporavanja i angažovanja”. Beograd. BIGZ, Genex-štampa, Prosveta.
- Marković 2008: Ratko Marković. „Ustavno pravo i političke institucije”. Beograd. IDP Iustinian.
- Milošević 1989: Slobodan Milošević. „Godine raspleta”. Beograd. BIGZ.
- Orlović 2007: Slaviša Orlović. „Kosovo između obećane nezavisnosti i faktičke podele”. Beograd. Hereticus.
- Pavlović 2004: Stevan Pavlović. „Srbija: Istorija iza imena”. Beograd. Clio.
- Petrović 1989: Milan Petrović. „Predsedništvo Srbije o ustavnim promenama”. Niš. Pravni fakultet u Univerziteta u Nišu.
- Soso 2002: Jasna Dimitrijević-Soso. „Savioyrs of the Nation?: Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism”. London. C. Hurst & Co. Publishers.
- Spasojević 1986: Svetislav Spasojević. „Slučaj Martinović”. Beograd. Partizanska knjiga.
- Svirčević 2011: Miroslav Svirčević. „Aporija Ustava iz 1974” u B. Knežić, J. Ćirić. *20 godina od razbijanja SFRJ*. Beograd. Institut za uporedno pravo.
- Ustav SFRJ 1974: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Beograd. Službeni list.
- Župljanić 2017: Milica Župljanić. „Pravo na teritorijalnu autonomiju u istoriji srpske ustavnosti”. Beograd. Pravo - teorija i praksa.

Stefan N. ANĐELKOVIĆ

CONSTITUTIONAL CHANGES AND THE POSITION OF THE SERBS IN KOSOVO AND METOHİJA IN THE 90’S

Summary

The legal regulation of relations between Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija has a long history. Constitutional changes, primarily the Amendments to the Constitution of the SR of Serbia (1989), then the Constitution of Serbia (1990), represent a turning point because they lead to a worsening of the crisis in the SFRY, which also affects the relationship between Serbs and Albanians. Such inter-national tensions, due to the disagreement of one national policy with another, made the cosmetics issue a difficult problem to solve. Hence, the Constitutional changes can be understood in the context of the mentioned relationship, in which, alternately, one or the other national community had a dominant status. The research of this paper can be reduced to the question: are the amplitudes in these relations encouraged from above, by intellectual elites or leadership structures, or are the subject political articulations encouraged from below, by different forms of antagonism between Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija?

The adoption of the mentioned acts is certainly multi-causal, but it is still the main cause and immediate cause - the pressure of spontaneously gathered citizens of Serbian nationality (first from Kosmet, and then from Vojvodina and Serbia proper), i.e. the tension established in public opinion - which was stimulated by the forced emigration of Serbs from Kosovo. The basic hypotheses of this paper refer to the causes of the Constitutional changes, where we single out: 1) Violation of individual and collective rights of Serbs in the province; 2) Implementation of the constitutional powers of Serbia in the entire territory; 3) Strengthening of Serbia's position in the federal bodies ahead of the redefinition of relations in the federation. This research is not only an analysis and mere description of the available data, but also an attempt to explain cause-and-effect relationships.

Keywords: Kosovo and Metohija, Constitutional changes, Constitutional amendments, position of Serbs, Kosmet issue, inter-ethnic tensions, SR Serbia.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316(497.115) (082)

323(497.115)(082)

МИ и други кроз визуру Косова и Метохије :
тематски зборник научних радова. Књ. 2,
политикологија, право, социологија и
комуникологија / [уредили и приредили Марина
Мијатовић, Борис Бурсаћ]. - Лепосавић : Институт
за српску културу Приштина, 2024 (Пирот : Pi-press).
- 404 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 150. - Стр. 9-12: Предговор / уредници.
- Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-82736-06-6

а) Социологија -- Косово и Метохија -- Зборници
б) Национални идентитет -- Косово и Метохија
-- Зборници в) Косово и Метохија -- Друштвене
прилике -- Зборници г) Косово и Метохија
-- Политичке прилике -- Зборници

COBISS.SR-ID 153823753